

Vladimír NOVÁK
Praha

Proměny českého lexika pod vlivem historických událostí 20. století

Základním cílem tohoto článku je poskytnout čtenáři přehled o proměnách slovní zásoby češtiny ve 20. století a na základě toho poukázat na význam proměn mimojazykové reality ve vztahu k vývoji lexika.

Do 20. století čeština vstupovala jako plnohodnotný evropský kulturní jazyk, který díky aktivitám obrozenců a jejich následovníků z řad vědců, umělců a žurnalistů již disponoval reprezentativní spisovnou složkou, kodifikovanou v normativních jazykovědných dílech¹, jíž slovní zásoba byla uzpůsobena pro využití v oblasti vědy a výzkumu, publicistiky, umělecké tvorby.

Společenským a hospodářským vývojem, především pak migrací venkovského obyvatelstva do měst za prací v dynamicky se rozvíjícím průmyslu a rostoucí vzdělaností české populace byly již v polovině 19. století nastartovány procesy v nespisovné složce českého lexika, které ve 20. století vyvrcholily stíráním regionálních nářečních rozdílů a rozvojem interdialektů (srov. Šlosar, Večerka 2009, s. 124), mezi nimiž se dostal do hlavní role především středočeský. Proměny nespisovné složky lexika se rovněž realizovaly v oblasti sociolektů. Společenský vývoj v několika prvních desetiletích 20. století (především ve 20. a 30. letech) tento vývoj dále dynamizoval.

¹ V oblasti mluvnické kodifikace to byla např. *Mluvnice česká pro školy střední a učitelské I, II* Jana Gebauera (1890), tentýž autor pro oblast ortografie vytvořil i *Pravidla českého pravopisu* (1905).

První důležitou historickou událostí, která zásadně ovlivnila vývoj českého lexika v uplynulém století, byl vznik samostatného československého státu. Po 28. říjnu 1918 totiž bylo nutno vytvořit terminologii pro některé (pro existenci nového demokratického státu klíčové) obory, jejichž názvosloví bylo až doposud tvořeno v rámci rakousko-uherského soustátí lexikem německého původu. „Čeština se totiž dostala do dalších funkcí: stala se jazykem státní administrativy, pronikla do oblasti vojenství, železnic a spojů“ (Šlosar, Večerka 2009, s. 124). Nově vzniklé terminologie byly velkým dílem původu domácího (jejich jednotky byly tvořeny především prefixací a sufixací: *podpěrka*, *vrtulník*; řídčeji se uplatňovala kompozice: *jednoplášník*, *pětilampovka*), ale značně se v nich uplatňovaly i mezinárodní termíny, ať uměle utvořené ze základů řeckých a latinských, či převzaté z vlivných evropských jazyků, užívaných v první polovině 20. století jako mezinárodní – francouzštiny, angličtiny či němčiny (viz Helcl 1961, s. 59).

Např. v oblasti vojenství byla nově vytvořena, či přejata nejen pojmenování pro zbraňovou techniku (*kulomet*, *tank*), vojenské útvary a taktické postupy (*pěchota*, *nálet*, *týl*), ale i kompletní soubor vojenských povelů, ovlivněný sokolskou tělocvičnou terminologií vypracovanou M. Tyršem v 2. polovině 19. století, (např. *vpravo v bok*, *pochodem v chod*, *pozor*, *pohov*) a hodnostních označení (*desátník*, *plukovník*), mezi kterými byly zachovány i některé internacionalismy užívané již v předešlém období (*kapitán*, *major*). Na tvorbu vojenského názvosloví měli výrazný vliv jak bývalí příslušníci československých legií, především pak ruských (viz výše uvedená a z ruštiny pocházející slova *kulomet*, *nálet*, *týl*), kteří tvořili základ nově se formujícího důstojnického sboru čs. armády, tak i jazykovědci či spisovatelé (např. J. S. Machar, který se stal generálním inspektorem československé armády). Na periferii slovní zásoby byla na základě existence nových pojmenování postupně vytlačena ještě nedávno běžně užívaná slova jako *batalion*, *infanterie*, *lajtnant*, které se staly součástí vrstvy archaismů, nebo *pucflek* (s významem důstojnický

sluha), jež se stalo historismem, neboť funkce, kterou označovalo, ve vznikající československé armádě již neexistovala.

V oblasti dopravy byla terminologie doplněna o označení pro zaměstnance, a to nejen v její již tradiční železniční složce (*strojvůdce*, *vlakvedoucí*, *výpravčí*), ale i v pozvolna se rozvíjejícím letectví (*letuška*).

Značnými proměnami rovněž prošlo pod vlivem nástupu nových technologií v době po 1. světové válce i názvosloví technické, v němž se začal masově uplatňovat trend přejímání mezinárodně používaných slov (např. *film*, *rádio*, *tranzistor*, *trolejbus*), v některých případech se stala součástí běžného úzu i slova domácího původu (např. *letadlo*, *přijímač*, *rozhlas*, *vrtulník*). Jejich autoři nezůstali vždy v anonymitě. Všeobecně známými se staly např. okolnosti vzniku výrazu *robot*, užitého poprvé bratry Čapky v dramatu *R.U.R.* z roku 1920, který v průběhu několika desetiletí překonal prostor umění a stal se celosvětově užívaným termínem označujícím umělou inteligenci. Nepříliš známé jsou naopak okolnosti spojené s vytvořením slova *dálnice*, ačkoliv také u něj můžeme díky archivním pramenům identifikovat jeho tvůrce, štábního kapitána Karla Chmela, pracovníka Velitelství stavby dálkových silnic, a dokonce i rok jeho vzniku – 1938 (viz Hofman 2009, s. 41).

I způsoby zábavy rychle se modernizující československé společnosti se pod vlivem západní Evropy a Ameriky proměňovaly, což se rovněž odráželo ve slovní zásobě češtiny. Např. v oblasti sportovní se vedle cizojazyčných pojmenování pro sportovní odvětví (*basketbal*, *fotbal*, *volejbal*) užívalo domácích ekvivalentů (*kopaná*, *odbíjená*, *košíková*)². Tento vývojový trend se ale neuplatňoval plošně, což dokládají pojmenování *rugby* a *hokej*, jejichž domácí synonyma vytvořena nebyla. V některých případech byly naopak z běžného užívání vytlačeny starší výrazy domácího původu pojmenováními

² Tato česká pojmenování jsou však od konce 20. století pod vlivem angličtiny jako dominantního mezinárodního jazyka užívána již pouze v rámci odborných sportovních textů (např. pravidel sportovních disciplín), která obsahově vycházejí z textů vzniklých v meziválečném období.

internacionální povahy (*box místo rohování*). Ačkoliv byl vliv internacionalismů značný, byla v oficiálním názvosloví preferována slova původem česká (např. *obránce, postavení mimo hru, útočník místo bek, ofsajd, forward*), která jsou jeho součástí i v dnešní době.

Nově vytvořené terminologie se velmi rychle staly součástí spisovné vrstvy slovní zásoby a staly se i základem pro terminologie současné.

Kromě úspěšných počínů se v oblasti tvorby odborné slovní zásoby můžeme setkat i s projekty nepříliš úspěšnými, jak o tom svědčí ve své době velmi kritizované názvosloví administrativní. I přes vznik periodika *Naše úřední čeština* v roce 1922 se nedařilo odstranit a úspěšně nahradit celou řadu slov, slovních spojení a celých formulací vzniklých doslovným překladem z němčiny jako bývalého hlavního jazyka státní administrativy, která často značně znesnadňovala pochopení smyslu úředních sdělení a s jejichž relikty se můžeme setkávat doposud – např. ve slovních spojeních *přicházet v úvahu, vystavit doklad* (viz Šlosar 1990, s. 81–82). Některé jednotky slovní zásoby z této oblasti prodělaly i významové proměny, na jejichž základě bylo umožněno jejich další aktivní užívání (např. označení státního úředníka *hejtman*).

Jak už bylo uvedeno v úvodu, společenské změny se v prvních desetiletích 20. století nepromítly jen do slovní zásoby spisovné, ale také nespisovné. Kromě nivelizace regionálních dialektů, jejímž výsledkem byla existence v běžné komunikaci stále silněji se prosazujících interdialektů, probíhaly zajímavé procesy ve slovní zásobě různorodých společenských skupin, tedy slangu a argotu, který se rovněž proměňoval v závislosti na měnící se mladé československé společnosti (srov. Šlosar, Večerka 2009, s. 124).

Např. studentský slang se oprošťoval od výrazů, jejichž užívání bylo vzhledem k pomínutí historické skutečnosti, kterou označovaly, již bezpředmětné (např. *karcer* ve významu trestu uzavření do místnosti, „vězení“ pro středoškolského studenta, součásti rakouského středoškolského systému, která byla z československého školního řádu odstraněna v roce 1936, ačkoliv v této době existovala již pouze

formálně). Nové slangové výrazy byly ovlivněny především široce dostupným a žánrově pestrým komerčně orientovaným uměním. Dobrodružnou literaturou a filmovou produkcí tak byla například inspirována označení pro ředitele školy (*sahib, šerif*), učitele (*grizzly, kot*) či půvabnou učitelku (*ruže prairie*)³.

Slovní zásoba pracovníků bezpečnostních složek (policie, četnictva a armády) se zase proměňovala především pod vlivem skutečností, s nimiž se při své pracovní činnosti tito lidé nově setkávali. K již běžným výrazům (např. *kasář, pudař* označujícím zloděje podle zaměření jejich kriminální činnosti) tak přibyla ze zločineckého argotu přejatá slova jako *koks* (ve významu kokain) či z němčiny pocházející výrazy *ordner, hakenkrajcler*, které byly používány pro označení příslušníků německých paramilitárních bojůvek, s jejichž členy se při obraně státních hranic příslušníci bezpečnostních sil ČSR utkávali v několika posledních letech, které předcházely záboru velké části československého území na základě tzv. Mnichovské dohody uzavřené na konci září 1938. V tomto období byla také vytvořena a užívána zobecnělá vlastní jména označující obranné objekty budované na ochranu státní hranice (např. *řopík* ze zkratky *ŘOP* neboli *Ředitelství opevňovacích prací*).

Dalším důležitým historickým milníkem, který způsobil proměny českého lexika, byla existence Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945, kdy český národ ztratil svou suverenitu a jeho existence závisela na libovůli německých okupačních sil, které převzaly faktickou moc v české a moravské části bývalého Československa. Výsledkem nacistické okupační politiky měla být likvidace českého etnika a s ním i jeho kultury a jazyka. Realizace tohoto cíle však byla nacistickými vedoucími činiteli ze strategických důvodů (na území protektorátu se nacházelo množství významných podniků, jejichž chod byl pro Německo klíčový a jejichž zaměstnanci

³ Podrobnější představu si o této problematice lze vytvořit na základě humoristických textů (Např. *Študenti a kantoři*) středoškolského profesora Jaroslava žáka, které byly v meziválečném období mezi čtenáři velmi populární.

byli právě Češi) odložena na dobu po plánovaném válečném vítězství německých sil.

Čeština se i přesto okamžitě stala předmětem restrikcí ze strany německých protektorátních úřadů. Kromě zavedení povinných dvojjazyčných nápisů s německou formou na prvním místě, omezení hodinové dotace výuky češtiny na základních a středních školách či přerušování vysokoškolského studia na základě výnosu o uzavření českých vysokých škol z listopadu 1939 se jazyková nařízení týkala i používání některých slov. Např. bylo zakázáno užívání slova *strojvůdce*, neboť příliš připomínalo slovo *Vůdce*, které bylo užíváno jako český ekvivalent německého slova *Führer* a které mělo být užíváno pouze pro označení této politické funkce, jejímž vykonavatelem byl Adolf Hitler. Místo něj mělo být užíváno pouze slovo *strojvedoucí* (viz Šlosar 1990, s. 86).

Součástí běžně užívané slovní zásoby se staly výrazy označující nové společenské instituce, jejich členy či aktivity. Ty pocházely jak z němčiny (*arizovat*, *gaulaiter*, *gestapo*), tak i z češtiny (např. *vlaikař* ve významu příslušníka české fašistické organizace *Vlajka*). Z frazémů větné povahy se ujaly i některé dodnes využívané, které vznikly překladem propagandistických vyjádření pro potřebu protektorátních médií (např. *být plně vytižen*, *pracovat na plné obrátky*).

Do nespisovného lexika pak pronikly počestěné výrazy jako *ese-sák*, *gestapák*, *koncentrák*, *landrát*, *šmelinář* či *zglajchšaltovat* nebo česká slova s proměněným významem (*kotlár* ve významu letadlo útočící na lokomotivy). Důkazem o významu jazykové hravosti pro udržení optimistické nálady nezbytné pro přežití složitého dějinného období může být výraz *protentokrát*, který byl užíván pro ironické označení státního zřízení, v němž byli uživatelé češtiny nuceni žít a které jasně vyjadřovalo smýšlení českého obyvatelstva o jeho perspektivě.

Proměny slovní zásoba češtiny neprodělala v období 2. světové války pouze na území protektorátu, ale i v zahraničí, a to především v řadách jeho uživatelů, kteří se stali členy československých zahraničních vojsk na východní či západní frontě. Vývoj vojenské

slovní zásoby lze nejlépe ilustrovat příklady některých slangových pojmenování, která byla reakcí na válečné události, s nimiž byli českoslovenští vojáci konfrontováni. Šlo o označení zbraní (označení typů letadel *hurouš*, *mesoun* či zbraňových systémů *kaťuše*, *pancr-faust*), součástí vojenské výstroje (označení pro mělkou helmu britských vojáků *blembák*), vojenských útvarů (*třistajedenáctka* neboli *311. bombardovací peruť*, *wing*) či vojenských akcí (*svíp* ve významu nálet⁴). Některé z těchto výrazů se po skončení 2. světové války a návratu československých vojáků ze zahraničí staly součástí neoficiální české vojenské terminologie, neboť se např. do výzbroje armády obnoveného Československa dostaly zbraně užívané v průběhu tohoto konfliktu spojeneckými i německými vojsky (podrobněji k této problematice viz Němec 2000, s. 257–273).

Obnovení suverénního státu spojené s ukončením nacistické okupace se ve slovní zásobě češtiny projevilo jak pozvolným přechodem označení protektorátních politických a společenských reálií na periferii slovní zásoby (např. *árijec*, *hitlerjugend*, *schupo* ve významu německá pořádková policie, *trojhendr* neboli správce nacisty zabaveného majetku), tak i uplatňováním jednotek cizojazyčných (ve formě přejímek či kalků), které souvisely s nově nastolenou politickou situací sovětským vzorem se řídícího Československa, která vyústila v převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948.

Vliv rusismů pojmenovávajících hospodářské a politické reálie SSSR, označovaných někdy i jako sovětismy (viz Daneš a kol. 1997, s. 20), nabyt na intenzitě s tím, jak se vytvářela totalitní moc KSČ na konci 40. a v 50. letech 20. století, jejíž struktura měla přesně kopírovat sovětské vzory i v rámci užívaného názvosloví. Z toho důvodu byla přejata pojmenování z oblasti hospodářské (*chozrasčot*, *kolchoz*, *lesopark*, *pětiletka*, *úderník*), politické (*agitprop*, *kulak*, *politbyro*),

⁴ Československými letci ve Velké Británii užíváno pro označení leteckých bojových akcí nad kontinentální Evropou.

bezpečnostní (*požárník, regulovčik, staršina*), umění (*častuška*) či sportu (*fyskultura, gorodky*)⁵.

Kromě přejímek byla vytvořena i slova domácí (*kádrovník, svazák, úkolář, vyakčnit, zlepšovatel*) nebo proměněn význam již užívaných slov⁶ (*reakce* neboli političtí protivníci KSČ, *úchylka* ve významu politického odklonu od vládnoucí ideologie) tak, aby odpovídaly potřebám realizace důsledného uplatňování mocenského monopolu KSČ v praxi.

Zajímavým způsobem se projevil v hospodářském životě proces uplatňování žen v povoláních, jejichž dosavadními vykonavateli byli pouze muži⁷. Pracovní zařazení žen začalo být označováno přechýlenými formami (*jeřábnice, zednička*), z nichž se některé uplatňují doposud (*řidička*). Pod vlivem cílené aktivity jazykovědců se rovněž přechýlených tvarů slov začalo užívat i v případech, v nichž byla doposud užívána primárně označení mužského rodu (*doktorka, profesorka, učnice*), což bylo způsobeno i výrazným prosazováním se žen v oblastech, v nichž se v minulých desetiletích uplatňovaly spíše jen okrajově či vůbec (*poslankyně, ministryně*) (viz Šlosar 1990, s. 93–94).

V proměněných podmínkách společenského života přestala být součástí centra slovní zásoby slova spojená s existencí pluralitní demokracie a kapitalismu (např. *baťovec, četník, skaut, sluha, starosta, továrník, velkoobchodník*). Některá z nich byla revitalizována po demokratizačních změnách v roce 1989, jak o tom ještě bude pojednáno dále.

Důsledné uplatňování dobového hesla *Sovětský svaz – náš vzor!* se projevilo nejenom v oblasti jmen obecných, ale i vlastních. Řada pod-

⁵ Řada těchto přejímek se ovšem neujala a od 60. let v důsledku politických a společenských změn prakticky z běžného úzu vymizela.

⁶ Tento proces tvoření nových významů lexikálních jednotek je dnes označován jako neosémantizace.

⁷ Základ tohoto emancipačního procesu v pracovní oblasti byl již položen za 1. a 2. světové války.

niků, sportovních klubů, ale i měst a místních částí byla pojmenována nebo přejmenována po vzoru zvyklostí obvyklých v SSSR. *Škoda Plzeň* tak byla přejmenována na *Závody V. I. Lenina*⁸, *Slavie Praha* se stala po vzoru moskevského sportovního klubu *Dynamem Praha*, nově vzniklé hokejové týmy byly pojmenovány jako *Rudá hvězda Brno* či *Křídla vlasti*, *Zlín* se stal *Gottwaldovem* a řada ulic, náměstí a tříd nesoucích ještě v roce 1948 jména T. G. Masaryka a dalších představitelů meziválečné československé demokracie byla označena jmény uctívaných komunistických vůdců – V. I. Lenina, J. V. Stalina, K. Gottwalda⁹. Po sovětském vzoru rovněž vznikla řada zkratkových slov sloužících jako chrématonyma (*Drutěva, Kovomat, Mototechna, Řempe, Tonak*).

Jistými proměnami lexika se projeví i obrodný proces v KSČ a demokratizační tendence v československé společnosti vrcholící v jarních a letních měsících roku 1968. Na krátký čas byly revitalizovány lexémy označující členy obnovených společenských institucí (*skaut, socdemák, sokol*), vznikla nová označení společenských institucí, vzniklých na základě proměn v politické oblasti (*KAN* neboli *Klub angažovaných nestraníků*), proměnilo se vnímání slov, která byla pod vlivem propagandy doposud vnímána jako negativní (*pétépák* neboli člen *PTP*, trestných armádních útvarů pro politicky nespolehlivé jedince existujících v letech 1950–1954).

V tomto období se rovněž součástí úzu mladé generace stala přejatá slova označující prosazující se populární umělecké žánry

⁸ Dějinným paradoxem byla skutečnost, že stejný podnik byl za 2. světové války okupanty pojmenován jako *Závody Hermanna Göringa*.

⁹ Masová změna místních názvů na základě změny politického režimu nebyla v českých dějinách 20. století ničím novým. Můžeme se s ní tak setkat i v letech 1918 a 1919, 1939, 1945 či 1989 a 1990. Dílčím způsobem se v této oblasti projevila i Chruščovova kritika tzv. kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS v r. 1956, která vyústila v odstraňování jména J. V. Stalina z názvů institucí i pojmenování místních částí.

(*bigbít, country, rokenrol*)¹⁰. Proměny se týkaly i technického názvosloví, reagujícího na výrazné změny v oblasti vědy a techniky, jehož jednotky se postupně stávaly součástí aktivní slovní zásoby běžného člověka (*kosmonaut, magnetofon, raketa, televize*).

Restaurace totalitní moci po invazi vojsk Varšavské smlouvy 21. 8. 1968 vyvrcholila na konci 60. a na počátku 70. let tzv. normalizací. Cílem úsilí vládnoucí, od reformátorů „očistěné“ KSČ bylo vytvořit takové společenské klima, v němž by již nemohlo být pochyb o její jasné mocenské dominanci. To se v jazykové politice projevilo např. nařízením o přejmenování anglicky pojmenovaných hudebních skupin (např. z *Greenhorns* se stali *Zelenáči*, z *Rangers Plavci*)¹¹. Na realizaci tohoto cíle se podíleli i příslušníci bezpečnostních složek státu (*Lidových milicí, Státní bezpečnosti, Veřejné bezpečnosti*), součástí jejich slangu se proto staly takové výrazy jako např. *mánička* zesměšňující příznivce západního životního stylu (v tomto případě muže nosící dlouhé vlasy).

Ve změněné společenské situaci, kdy většina obyvatelstva již nevěřila v komunistickou ideologii, se běžný obyvatel ČSSR zaměřoval místo politické aktivity spíše na zvyšování svého ekonomického standardu, což ovšem bylo častokrát v rozporu s tehdejší právním řádem a realizovalo se v oblasti tzv. šedé a černé ekonomiky. Součástí běžného nespisovného úzu se proto stala taková slova jako *melouch* (nepovolená výdělečná soukromá pracovní aktivita), *podpultovka* (nedostatkové zboží, které bylo předmětem nelegálních transakcí) nebo *vekslák*.

Všeobecný rozklad KSČ a krizový stav československého hospodářství i snahy o jeho nápravu

¹⁰ Tento vývojový směr se uplatňoval i v 70. a 80. letech, kdy vládnoucí moc užívání výrazů anglického původu příliš nepřála. V této době byla např. přijata slova *disko, metal, punk*.

¹¹ Podobné opatření se ale týkalo i názvů institucí, v nichž se v roce 1968 z pohledu normalizátorů příliš rozvinuly reformní tendence. Např. mládežnická organizace pod vedením KSČ, která v letech 1949–1969 nesla název *Československý svaz mládeže* (ČSM) byla v roce 1970 fakticky obnovena pod názvem *Svaz socialistické mládeže* (SSM).

v 2. polovině 80. let se také odrazily v českém lexiku. Nejen ruskými přejímkami *perestrojka* a *glasnost*, které byly součástí politického výraziva KSSS a jež měly být i v československých podmínkách používány pro označení základních idejí politických a ekonomických reforem realizovaných pod vedením KSČ, ale i významovými proměnami některých lexikálních jednotek vzniklých na základě jazykového vývoje počátku totalitní éry. Např. u nespisovných výrazů *estébák, jezeďák, kádrovák* byla intenzifikována jejich negativní expresivita, titul *RSDr. (rerum socialium doctor* neboli *doktor sociálně-politických věd*) udělovaný absolventům *Vysoké školy politické ÚV KSČ* byl pak dokonce běžně zesměšňován výklady *rodné strany doktor, rozhodnutím strany doktor, rychle snadno doktor* či *rerum srandarum doctor*, jež jasně vypovídaly o smýšlení běžného obyvatelstva o úrovni vzdělanosti předních členů politické hierarchie KSČ, kteří byli jeho nositeli. Posledním významným historickým milníkem, který se nemohl v českém lexiku neprojevit, byl pád komunistické moci v závěru roku 1989 a transformace československé (od roku 1993 se zánikem Československa už jen české) společnosti na demokratickou.

Významným trendem byl v souvislosti s těmito změnami přesun řady lexikálních jednotek označujících realie spojené s dobou vlády KSČ na periferii slovní zásoby, a to jak do pozice historismů (*JZD, kolektivizace, melouchář, milicionář, MNV, pětiletka, politruk, ROH*), tak i archaismů užívaných příslušníky starší generace pro označování nových skutečností, které nahradily své předchůdce z totalitního období (např. *esenbák* místo *policista, národní výbor* namísto *obecní úřad*) (srov. Daneš a kol. 1997, s. 24). To se ale netýkalo všech lexémů spojených s jazykem éry totalitního Československa:

Výrazy charakteristické pro minulý režim vyšly sice oficiálně z užívání, ale přesto se někdy objevují (většinou ze setrvačnosti, někdy i pro svou výstižnost). Např.: (*pracovní*) *brigáda, obezlička, kádry, (skryté) rezervy, skluz* aj. – název *kolektiv* byl jednak nahrazen názvem *tým*, ovšem v některých kontextech se pochopitelně udržuje (v *kolektivu dětí, kolektivní hry*) – rovněž odvozené slovo *nahlásit* (bývalo bohemisty kritizováno) přežívá, podobně jako už vžitý rusismus *na čele* (Daneš a kol. 1997, s. 24).

Řada lexémů, která byla v předcházejícím období při exemplifikaci hodnocena ve slovnících s poznámkami *dříve*, v *kapitalismu*, prodělala proces revitalizace, obnovení jejich běžného užívání bylo způsobeno opětovným vznikem reálií, které v minulosti označovaly (*akcie*, *bankéř*, *burza*, *podnikatel*, *senátor*).

Z cizích jazyků se při přejímání slov do české slovní zásoby dostala do neotřesitelné pozice angličtina, z níž pochází většina odborného názvosloví technického (*harddisk*, *CD*, *Internet*, *web*), ekonomického (*brifink*, *grant*, *HR*, *manažer*, *marketing*, *outsourcing*), uměleckého (*hardcore*, *fantasy*, *rap*, *remake*, *sitcom*, *trashmetal*) či sportovního (*kouč*, *paragliding*, *snowboard*)¹². Množství původně anglických slov bylo také tvarově přizpůsobeno za pomoci českých morfologických komponent (např. *globalizovat*, *hacknout* ve významu neoprávněně proniknout do počítačového systému, *harašení* z *sexual harassment*, *piárista* neboli pracovník v oblasti *public relations*, *sívičko* ve významu životopis, *tunelář*). Některé anglicismy se staly součástí frazeologie (např. v nespisovném vyjádření *vo co go* vytvořeném obměnou frazému *vo co de*).

Výrazná restrukturalizace společenského, politického a hospodářského života rovněž motivovala vznik nemalé skupiny neologismů, jejichž autory byly především publicisté, kteří potřebovali označit nové skutečnosti, s nimiž se setkávali. Šlo například o okazionalismy *cimrmanolog* (osoba, zabývající se fiktivní osobou Jára Cimrmana), *lunetikofil* (fanoušek hudební skupiny *Lunetic*) či *zklausovatěť* (stát se zastáncem názorů V. Klause), z nichž se některé staly trvalou součástí jazyka mediálních pracovníků (k proměnám české slovní zásoby v tomto období podrobněji viz Martinová a kol. 2005).

Na závěr lze konstatovat, že pod vlivem řady přelomových historických událostí prodělala slovní zásoba češtiny značné proměny, jejichž jistá část se uplatňuje v běžné spisovné i nespisovné komunikaci

¹² Tento trend nebyl ničím novým, neboť s tím, jak se angličtina v 2. polovině 20. století stávala nejvíce užívaným mezinárodním jazykem, souvisel i stále se zvyšující počet anglických přejímek do češtiny (např. *baseball*, *laser*, *windsurfing*).

i na počátku 21. století, a že český jazyk se na konci 20. století pod vlivem globalizačních tendencí stal předmětem proměn, které se ve stejné době realizovaly i v ostatních slovanských jazycích a které stále probíhají i v současnosti.

Literatura

- Daneš F. a kol., 1997, *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia.
- Helcl M., 1961, *Slovní zásoba češtiny a její změny*. In: *O češtině pro Čechy*, Praha, Orbis, s. 26–60.
- Hofman P., 2009, *Páteř zlomené země. Krátký život česko-slovenské dálnice*. „Dějiny a současnost“ 31, č. 3, s. 40–43.
- Klimeš L., 1983, *Slovník cizích slov*. Praha, SPN.
- Martinová O. a kol., 2005, *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha, ÚJČ AVČR.
- Němec I., 2000, *Česká slova odboje*. „Slovo a slovesnost“ 61, s. 257–273.
- Novák V., 2006, *Historismy v češtině*. Rigorózní práce, Praha (rkp.).
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1*. 1998, Praha, Academia.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. 2004, Praha, Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 1978, Praha, Academia.
- Šlosar D., Večerka R., 2009, *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno, Host.
- Šlosar D., 1990, *Tisíciletá*. Praha, Horizont.
- Žák J., 2005, *Študáci a kantoři. Přírodopisná studie*. Praha, Beta.

Summary

The article deals with the problematic of the Czech language changes in 20th century. The main attention is given to problematic of the Czech lexicon changes under the influence of historical turns in this century. 20th century was the time of the Czech lexicon dynamical changes, because political, technical and cultural development of the Czech society was very fast and rich. The most interesting historical events, that produced significant part of these changes, was the fall of Austrian Habsburgs empire in the 1918 and the establishment of Czechoslovak democratic state and society in the 1920s and 1930s, the occupation of Czech countries by German forces in the 1939-1945, the establishment of Communist Party government in the end of 1940s and 1950s and the Czech society democratic transformation after the 1989s “Velvet” Revolution. Historical turns are focused on the Czech standard and substandard lexicon. Lexical changes were realized especially in the group of substantives (appellatives and proper substantives) and verbs. The great part of these lexical changes were motivated by German, French, English and Russian languages.